

„Munja”, tvornica akumulatora u Zagrebu od osnivanja do nacionalizacije (1920—1945)

MIRA KOLAR-DIMITRIJEVIĆ

Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb

1.

Intenzivnija elektrifikacija sjeverne Hrvatske započela je u prvom deceniju dvadesetog stoljeća. God. 1907. podignuta je u Zagrebu električna centrala, a iste je godine dobio električnu struju i Sisak. Godinu dana kasnije gradi se hidrocentrala u Ozlju, pa je električno svjetlo dobio i Karlovac, te je tako Zagreb s okolinom postao značajan proizvođač i potrošač električne energije, ukazujući na njezine prednosti.

Usporedo s elektrifikacijom počela se u Zagrebu razvijati i elektrotehnička industrija, ali, izuzev Ivana Pasphe, većina tih poduzeća ima montažni karakter, jer montira dijelove dopremljene od Siemens, Ganza i drugih, koji su i vlasnici tih poduzeća. Paspas je uz popravke i ugradnju električnih motora počeo proizvoditi i baterije za džepne svjetiljke i razne električne članke, a nakon proširenja pogona 1913. i 1918. osigurao je sebi plasman proizvedene robe na proširenom jugoslavenskom tržištu.¹ Pojačana elektrifikacija jugoslavenskih gradova djeluje na sve intenzivniju potražnju za elektropriborom. Prednosti električne rasvjete spoznali su i oni koji nisu imali mogućnosti da koriste električnu struju, te je porasla i potražnja za akumulatorima. Prema službenim podacima, 1920. uvezeno je u zemlju transformatora, kondenzatora, akumulatora i elektroda 733.271 kg za 1.998.859 dinara, te 145.079 kg galvanskih i suhih elemenata za 3.824.186 dinara, pa se razvoj domaće elektrotehničke industrije postavljao kao nužnost.² Prva hrvatska štedionica uz sudjelovanje Wiener Bank Vereina i Gospodarske banke d. d. osniva u Vlačkoj ulici 75a poduzeće Kremenezky zavodi d. d. koje je uz žarulje i strujomjere proizvodilo i baterije za džepne svjetiljke »Metallum«. Osniva se i »Munja«, koja se u početnoj fazi bavila uvozom akumulatora, i koja se ubrzo deklarirala kao prva jugoslavenska tvornica akumulatora. Jedno poduzeće

¹ Jozo Lakatoš, *Industrija Hrvatske i Slavonije*, Zagreb 1924, 432—439. Paspas je zapošljavao oko 80 radnika. 50 godina elektroprivrede grada Zagreba 1907—1957, Zagreb 1958, 23.

² *Milivoje Savić, Naša industrija i zanati*, III deo, Sarajevo 1923, 204.

sličnog tipa radilo je i u Mariboru pod nazivom »Akumulator d. s. o. j.« i zapošljavalo tridesetak radnika. God. 1924. u Mariboru je proradilo i poduzeće »Vatra« ing. I. i F. Domicelja, koje se također bavilo proizvodnjom akumulatora, te je prema tome u početku svog djelovanja »Munja« imala jaku i opasnu konkurenciju, i nije imala monopolni položaj na jugoslavenskom tržištu, ali je uspješno prebrodila sve poteškoće i dočekala 1986. godine 65. godišnjicu svoga rada.

U razvoju »Munje« treba razlikovati tri faze: U prvoj fazi od 1920. do 1925. uvoze se gotovi akumulatori, u drugoj od 1925. do 1935. uvoze se dijelovi što se sastavljaju u radionici koja još uvijek nema tvornički karakter, iako zapošljava veći broj radnika. U trećoj fazi, koja obuhvaća period od 1935. godine do završetka rata, »Munja« proizvodi akumulatore u novopodignutoj tvornici u Vrbanicevoj ulici i najveće je jugoslavensko poduzeće te vrste. Povijest »Munje« vrlo je zanimljiva. Ona nastaje investiranjem kapitala domaćih privrednika s osječkog područja, ali je taj kapital bio premalen da bi mogao uspješno konkurirati stranom velekapitalu. Nakon fuzije stranog kapitala i osnivača »Munje«, ona uspješno prevladava sve teškoće u toku kriznih situacija, i nalazi put i do vojnih ustanova koje postaju velik potrošač »Munjinih« proizvoda.

Na osnovi očuvanih arhivskih materijala i obaveznog obavještanja javnosti o radu »Munje« možemo sumarno rekonstruirati njezin razvoj i ukazati na poteškoće i uspjehe u njezinom poslovanju.

2.

Period od 1920. do 1925. godine. »Munja« je osnovana 11. ožujka 1920. kada je upisana u sedmu knjigu registra društvenih tvrtki Sudbenog stola u Zagrebu pod brojem 60.³ Kao predmet rada u pravilima, koja su donesena na skupštini utemeljitelja 16. veljače u prostorijama Hrvatske sveopće prometne banke na Trgu N broj 9, naznačena je »kupnja i prodaja svakovrsnog elektrotehničkog i tehničkog materijala za proizvodnju i upotrebu električne struje i tehničkog materijala, koji se rabi kod poslova industrijskih poduzeća«. Uz to se poduzeće imalo baviti kupnjom i prodajom svakovrsnih kovina u »rabljenom i novom stanju«, ali i podizati »elektrotehničke i strojarske radione, uređivati stacionirane stanice za proizvodnju električne struje u svrhu punjenja akumulatora«. Dionička glavica iskazana je sa svega 500.000 kruna, ali je početno bilo uplaćeno svega 250.000 kruna, a kao utemeljitelji nastupili su Hrvatska sveopća prometna banka sa 600 dionica, ing. B. Ivanović Njemirovski sa 415 dionica, dr Herman Njemirovski sa 175 dionica, dr ing. Stanko Njemirovski sa 20 dionica, dr Milan Kolmar sa 20 dionica, ing. Dragutin Katušić (rođ. u Vinkovcima, 29. VI 1886. i promoviran u čast doktora prava 31. VII 1909) sa 10 dionica, isto toliko dionica imala je i Ruža Njemirovski, supruga ing. Benka Ivanovića. Izdano je dakle 1250 dionica čija

³ Historijski arhiv u Zagrebu, (dalje: HAZ) Registar društvenih tvrtki Sudbenog stola, VII/60. Većina podataka uzeta je iz Zbirke vezane uz taj registar pod br. 38/1920, »Munja«. »Munja« je dobila i obrtnicu Gradskog poglavarstva pod br. 16940 od 14. IV 1920.

je vrijednost bila 200 kruna po dionici, a glavni dioničari i dominantan utjecaj u »Munji« u početku njezinog rada imala je osječka obitelj Njemirovski. Na spomenutoj sjednici utemeljitelji su u ravnateljstvo imenovali na tri godine ing. D. Katušića, poštanskog nadinženjera dra S. Njemirovskog,⁴ dra Milana Kolmara, ing. Benka Ivanovića Njemirovskog i dra Hermana Njemirovskog, a u nadzorno vijeće gradskog senatora Danu Šarića, rukovodioca Gradske aprovizacije, veletrgovca Franju Prevedana i Đuru Katušića, ravnatelja tvornice pokućstva Bothe i Ehrmann na Savskoj cesti 25.

O prvim počecima rada »Munje« ne znamo mnogo. Ured se nalazio u Senoinoj 28, gdje je održana i prva i druga glavna skupština, skladište je bilo na Borongajskoj cesti 9, približno na prostoru gdje je danas Plivin pogon dijetetskih proizvoda, tj. gdje je 1928. podignuta tvornica Wander d. d. U skladištu je u početku radilo svega 19 radnika, koji, usprkos zakonskim propisima, rade duže od osam sati, a njihove niske nadnice još više obezvređuje naglo rastuća inflacija.⁵

Na drugoj glavnoj skupštini, 28. VI 1922, podnesen je povoljan izvještaj o poslovanju. »Naše je poduzeće radilo u onom smjeru kako si je to stavilo pri osnutku za zadaću, da uzmognemo postaviti čvrste i solidne temelje našem poslu. To nam je potpuno uspjelo, a najbolji dokaz za to je dobar napredak našeg poduzeća.« Isplaćivana je dividenda od 4% vrijednosti dionice a zatim još i superdividenda, te su za svaku dionicu isplaćene 32 krunice. Ostali podaci o poslovanju vidljivi su iz tabele na kraju ovog rada. Na spomenutoj sjednici u nadzorni su odbor izabrani: Dane Šarić, Oskar Jelinek, Ljudevit Weiss i ing. Josip Dryak; predsjednik društva bio je od rujna 1921. ing. Dragutin Katušić, potpredsjednik dr Milan Kolmar, a advokatske je poslove obavljao Makso Njemirovski.

Iz izvještaja na trećoj glavnoj skupštini, 29. svibnja 1923, vidi se da je »Munja« bila zanimljiva za narodnu obranu, pa je skupštini prisustvovao komesar Ministarstva trgovine i industrije Jakov Vivotić. Na toj je skupštini nadopunjen nadzorni odbor s drom Lavom Höningsbergom i ing. Nikolom Despotom, jer je dotadašnji član nadzornog odbora Ljudevit Weiss umro.

Na četvrtoj glavnoj skupštini, 18. lipnja 1942, ponovo je poslovanje iskazano kao povoljno, usprkos privrednim poteškoćama u 1923. godini. Dioničarima je isplaćeno 10% vrijednosti dionice, a taj su postotak isplaćivala samo najbolje stojeća poduzeća. Bonitet iskazuje i preseljenje ureda u Martićevu 14, u dio grada koji se tada smatrao budućim trgovačkim središtem u izgradnji.

Međutim, stabilizacija novca i kriza kredita, kao njena posljedica, utjecale su na poslovanje »Munje« i Hrvatska sveopća privredna banka prodaje svoje dionice Wiener Bank Vereinu, odnosno podružnici u Zagrebu,

⁴ Dr Njemirovski Stanislav, rođen je u Lipovcu 17. I 1884. Bio je pristav kr. zem. obrtnog nadzorništva od 1913 (HAZ, Imenik zavičajnika br. 22.733). Dr Dragan Katušić bio je svjedok prilikom suđenja A. Cesarcu, D. Cvijiću i Kamilu Horvatinu o čemu je Cesarec pisao u članku »Petnaest godina poslije atentata«, *Književna republika*, br. 1/1927. kao odgovor na roman *Dragutina Bubića, »Atentat«* (Marko Zovko, Kamilu Horvatin, Zagreb 1980).

⁵ HAZ, Gradsko poglavarstvo Zagreb (GPZ), Obrt III-23/1933. — dosje »Munja«.

čime dominaciju u »Munji« dobiva strani kapital. Do te je promjene došlo potkraj 1924. godine, kada su upisani kao novoizabrani članovi ravnateljstva dr Mavro Kugel, dr Franjo Winkler i Hinko Weiss, sve industrijalci iz Beča, a brisani dotadašnji članovi kojima je istekao mandat. Promjenom pravila na četvrtoj glavnoj skupštini ona je mogla donositi zaključke i onda ako je položena polovica dioničke glavnice, a dionička je glavnica povišena na 500.000 dinara, jer je izmjenom kruna u dinare 1922. godine u omjeru 4:1 pala na svega 125.000 dinara.⁶

3.

Period od 1925. do 1934. godine. Na petoj glavnoj skupštini, 12. svibnja 1925, istupa ing. Benko Ivanović Njemirovski kao predstavnik bečke fabrike akumulatora (Accumulatorenfabrik A. G. Wien), i u njeno ime predočava 750 dionica što je činilo 150 glasova na skupštini. Dr Milan Kolmar, koji je u posljednjoj godini bio predsjednik društva, imao je 165 dionica, a ing. Benko Ivanović Njemirovski, dotadašnji potpredsjednik i poslovni direktor 160. Stotinu šezdeset dionica imao je i dr Stanko Njemirovski, a Božidar Filipović i Gustav Seč, činovnici u »Munji«, po pet dionica. Dragutin Katušić, dr Herman Njemirovski i Ruža Njemirovski nemaju više dionica ali s obzirom na ulogu Benka Njemirovskog u poduzeću i nakon povlačenja švedskog kapitala i pojavljivanja austrijskog ta je obitelj i dalje ostala čvrsto povezana s radom toga poduzeća. Dr Franjo Winkler odigrao je u tim transakcijama svakako značajnu ulogu i dobio titulu začasnog predsjednika »Munje«.

Reorganizirano poduzeće otvara podružnicu u Beogradu, u Dečanskoj 21, te se poslovanje očito proširuje. U izvještaju ravnateljstva za 1925. godinu čitamo: »Obzirom na opće prilike u privrednim granama, te na veliku krizu, koja je vladala u čitavom trgovačkom svijetu, bio je nama rad veoma otežan, te smo do postignutog rezultata našeg poslovanja došli samo na taj način, da smo neumornim radom pružali dokaz našeg solidnog poslovanja [. . .]. U prvom redu nas je veoma mnogo i izdašno podupirala Fabrika akumulatora »Tudor« — »AFA« u Berlinu i Beču, koja je dobavljala sav potrebni materijal za izvođenje instalacija akumulatorskih uređaja na dugomjesečni kredit uz vrlo povoljne uvjete.« U tom je izvještaju prvi put spomenuta i mogućnost fabrikacije domaćih akumulatora. Izvjestilac kaže: »Mi kanimo započeti sa fabrikacijom malih akumulatora, da na taj način naše poslovanje proširimo, te da tako pomožemo napretku domaće industrije i da doprinesemo naš obol k smanjivanju besposlice.« Zapravo su razlozi želje za otvaranjem tvornice akumulatora u zemlji bili carinske prirode. Naime, država je novom carinskom tarifom nastojala otežati uvoz gotovih industrijskih proizvoda, pa su vlasnici »Munje« odlučili da manje akumulatore počnu proizvoditi u zemlji, zahitjevajući istodobno da se smanje uvozne carine na velike akumulatore sistema »Tudor«, čija proizvodnja u zemlji ne bi nikako bila rentabilna »uslijed male potražnje«. Iako se izvještač žali na skupa putovanja inže-

⁶ HAZ, Registar, VII—60/4 — upis na osnovi spisa 107638 gr. od 9. XII 1926.

njera koji putuju u najudaljenija mjesta Jugoslavije radi davanja savjeta konzumentima i na velike troškove reklame i visoki poslovni porez, ipak je godina završena tako da je dioničarima isplaćena dividenda od 20 dinara na stotinu za 1925. godinu (za 1924. godinu 15 dinara), što je bilo veoma mnogo s obzirom da su neka poduzeća jako ograničila isplate dividendi, pa je stabilizacija nalagala i »Munji« mnogo racionalnije ponašanje, ako se htjelo investirati u proširenje proizvodnje i izgradnju nove tvornice.

Na šestoj glavnoj skupštini, 5. svibnja 1926. bečku tvornicu akumulatora zastupa dr Mavro Kugel sa 500 dionica, a kao »Strohmann« polaže uoči skupštine još 100 dionica. B. I. Njemirowski ima 50 dionica, Božidar Filipović i ing. Milan Blažeković svaki po 10 dionica i dr Mavro Horn, odvjetnik (rođen u Retfali 7. III 1885), 20. Prema tome je položeno uoči skupštine ukupno 690 dionica sa 140 glasova, od čega je bečka tvornica imala 100 glasova i odlučnu riječ u vođenju tvornice. Izvještaj je podnio ing. Benko I. Njemirowski. Izabrano je novo ravnateljstvo, a u nadzorni odbor ulaze dr M. Horn i ing. Raimund Sons, suvlasnik tvrtke »Si-ko« k. d. iz Vlačke ulice 50. Članovi ravnateljstva ing. B. I. Njemirowski, dr F. Winkler, dr M. Kugel i ing. M. Blažeković ostaju u ravnateljstvu do 1932. godine, dakle do vremena kada se pristupilo izgradnji zgrade za novu tvornicu. Članovi nadzornog odbora mijenjaju se, ali su uglavnom uvijek već poznate osobe (29. VI 1927. izabran je Henrik Weiss, 15. V 1929. dr M. Horn i ing. Josip Seifert, 27. VI 1930. ponovo Weiss na dvije godine, 27. V 1931. J. Dryak, a 30. VI 1932. Horn, Seifert, Dryak i Weiss).

Kriza u poslovanju »Munje« ponovo je jako izražena 1926. godine. Dividenda se spustila na svega četiri dinara po dionici, a od 1927. obustavljena je isplata, pa su dioničari mogli zaraditi novac samo ako su bili članovi ravnateljstva ili članovi nadzornog odbora, odnosno ako su realizirali dobit na račun razlike između dobavne cijene dijelova za akumulatore i njihove prodajne cijene. Mnogo novca ulaže se u reklamu i ukazuje se na to da su akumulatori praktični i rentabilni osobito za telefone, automobile i radio-prijemnike, pa je nakon otvaranja zagrebačke Radio-stanice svakako porasla potražnja za akumulatorima u dometu te stanice. Za akumulatore se sve više interesira i mornarica,⁷ pa se u izvještaju za 1926. godinu kaže: »Radi daljnjeg razvitka našeg poduzeća proširili smo našu radionu, namjestili još osoblja, koje uživa kod nas stručnu izobrazbu, tako da danas s našim čitavim stručno izabranim osobljem, specijaliziranim u proizvodnji akumulatora uspješno proizvodimo ovu robu u zemlji.« Sedma glavna skupština održana je 29. lipnja 1927. u Martićevoj 14, i za nju je bečka tvornica akumulatora položila 950 dionica, B. I. Njemirowski 290, dr M. Horn 110, Seč 50, Blažeković 15 i ing. Vinko Zgaga 10, pa je prema tome precentrirano 1560 dionica sa 312 glasova. Na toj je skupštini odlučeno da se umjesto »Munja d. d. za električnu i tehničku industriju« upotrebljava naziv »Jugoslavensko Tudor, akumulatorsko a. d.«, jer će se pod tom poznatom firmom uspješnije prodavati baterije i akumulatori.

⁷ *Novak Popović-dr Dušan Mišić*, Naša domaća privreda. Faktori, stanje, unapređenje, Beograd 1929, 468. U Celju je postojala još jedna manja tvornica akumulatora, koja je montirala dijelove.

Na osmoj glavnoj skupštini, 25. lipnja 1928, Njemirovski je u ime bečke fabrike akumulatora položio tisuću dionica. Od ostalih 600 dionica 200 je imao Blažeković, 200 Njemirovski, 150 Horn, 50 prokurist Filipović i Seč 50, pa su to zapravo sve bili zastupnici tvornice akumulatora iz Beča ili činovnici »Munje«, zagrebačkom firmom⁸ vezani direktno uz spomenutu tvornicu. Činovnika ima na platnoj listi svega 12 i njihova su se mjesečna primanja kretala od 500 do 6000 dinara mjesečno, pa je i tu bilo vrlo velikih razlika. Direktor B. I. Njemirovski primao je najveću sumu, a telefonistica Adela Ivanković najmanju. Inženjer Božidar Filipović primao je 4800 dinara mjesečno, a ing. Vinko Zgaga, koji je u rujnu 1928. poslan u Beograd radi osnivanja filijale što je poslovala do 25. IV 1936. godine, tri tisuće dinara. Tehnički činovnik Gustav Seč imao je 4300 dinara, a knjigovotkinja Ivana Wiesner 3600. Hermina Segedi, činovnica, Filomena Hoffmann, blagajnica, Marija Mužar, činovnica, Stjepan Golijaš, revizor, Vilim Lukač, monter, i Alojz Stačnik, činovnik, primali su znatno manje. Kakve su bile plaće radnika ne znamo, jer se nigdje i nikada ne spominje njihov broj ni imena, već samo ukupna suma izdana u ime nadnica (v. tabelu 4). Također je iz bilance poznato da su radnici primali za vrijeme odmora po čašu mljeka, te da je plaćano kupanje i radnička odjeća, ali sudeći po godišnjem izdatku to su primali samo neki radnici.⁹ U izvještaju na osmoj skupštini orijentacija je na vlastitu proizvodnju povoljno ocijenjena, iako je zapravo poraslo ulaganje Accumulatorenen tvornice iz Beča na osnovi vjerovničkog odnosa, koji se u 1928. povećao na 4,351.888 dinara. U izvještaju se kaže: »Započeta fabrikacija malih akumulatora u našim radionicama u Zagrebu napreduje i razvija se u svakom pogledu, tako da već i sada za pokriće naše potrebe u istima nismo ovisni o uvozu gotovih baterija, pošto uvažamo samo materijal za fabrikaciju.« Taj je materijal uziman na kredit i zatim montiran u Zagrebu, a od 1928. i u radionici u Beogradu, gdje je Zgaga uredio mali lokal i radionicu. Izvjesnu poteškoću plasiranja akumulatora pricinjavale su neke manje radionice koje su kopirale proizvode, pa je utrošeno prilično novca i vremena da bi se ta konkurencija eliminirala, a stavka reklame u novinama, kalendarima, kinima, oglasnim tablama i cjenicima bila je prilično visoka. U 1929. utrošilo se za reklame 63.400 dinara.

Deveta glavna godišnja skupština održana je 15. svibnja 1929. u Domagojevoj 4, gdje su bile uredske prostorije »Munje«, u kući B. I. Njemirovskog.¹⁰ Poduzimaju se akcije za poboljšanje kvalitete proizvoda, te je Ilija Bačić poslan u bečku centralu na stručno usavršavanje, a i Kugel iz te tvornice često dolazi u Zagreb. Za filijalu u Beogradu utrošeno je još de-

⁸ Na IX skupštini, bečka tvornica akumulatora položila je 900 dionica, a na desetoj ponovo tisuću. U istom periodu broj dionica B. I. Njemirovskog povećan je od 200 na 300, a Horna od 150 na 200, dok je kod Blažekovića broj dionica smanjen od 150 na 100. Kao novi dioničar pojavio se na IX skupštini Ilija Bačić sa 150 dionica, koji postepeno prodaje svoje dionice i posljednji put se javlja na XII skupštini sa 50 dionica.

⁹ Arhiv Hrvatske, Savska financijska direkcija u Zagrebu (dalje: AH), Munja, kut. 199—3383—II 1942.

¹⁰ Građevna dozvola za kuću u Domagojevoj 4 (Trg N, br. 10) glasila je na ing. B. I. Njemirovskog i njegovu ženu Ružu. Kuća se počela graditi 1927. a za uredske prostorije »Munje« Njemirovski je dobivao mjesečno 2500 dinara (HAZ, GPZ, građevna dozvola br. 496 na sajmišnoj parceli 72).

setak tisuća dinara, a činovnici »Munje« putuju po Vojvodini, Srbiji (Filipović), Slavoniji i Hrvatskoj reklamirajući proizvode tvornice, te su na desetoj glavnoj skupštini 27. lipnja 1930. putni troškovi iskazani sa 232.878 dinara, zadržavši se približno na toj razini i narednih deset godina (tabela 4). Međutim, na spomenutoj skupštini ocijenjeno je da poslovanje ne zadovoljava »s obzirom na uloženi trud«, i na demonstraciju osvjetljavanja željezničkih vagona akumulatorom. U izvještaju Zagrebačke komore za trgovinu, obrt i industriju razlog tome zastoju nađen je u orijentaciji kupaca na izmjeničnu struju i njezine naprave. No, do prave katastrofe dolazi zbog utjecaja velike svjetske krize. Cijene Tudorovih proizvoda opale su 1930. u odnosu na cijene u 1929. godini za 15%, a Vartini čak za 40%.¹¹ Na desetoj skupštini otpisano je kao neutjerivo čak 10.000 dinara s time da je stavka dužnika u bilanci i dalje bila vrlo visoka, jer se drukčije nego tako nije ni moglo poslovati, pa se roba i dalje davala na kredit i zaostaci naplaćivali s velikim naporom. U reklami se naglašava sigurnost akumulatora i nesigurnost velikih Teslinih elektrosistema kod kojih često dolazi do raspada mreže. Zahtijeva se i posebno naplaćivanje carine za uvoz akumulatora u automobilima, te se na sve načine traži izlaz iz krize.

Velika svjetska kriza izbila je u Jugoslaviji punom žestinom tek u jesen 1931. financijskim slomom Prve hrvatske štedionice. Prodaja se naglo smanjuje, a stavke dužnika i vjerovnika 1931. i 1932. dosežu svoju maksimalu (tabela 3). Na XII glavnoj skupštini, održanoj 30. lipnja 1932, utvrđeno je da je usprkos pomoći bečke centrale godina završena s minimalnim dobitkom od 3047 dinara, te su dana znatno veća ovlaštenja ing. B. I. Njemirowskom, koji traži izlaz u još čvršćem pozivanju s matičnom tvornicom u Beču i u reorganizaciji poslovanja, a s druge strane posredstvom filijale u Beogradu jača veze s vojnim krugovima nastojeći da se akumulatori koriste kao sastavni dio vojne opreme.

Do kraja 1932. »Munja« je dugovala bečkoj tvornici akumulatora svotu od 4.000.476 dinara, Varti za berlinsku tvrtku 13.816 dinara i Tudoru u Budimpešti 82.000 dinara. Poslovne transakcije obavljala je »Munja« i s njemačkom Edison akumulatorskom kompanijom u Berlinu, te Tvornicom akumulatora u Monzi. Krizna situacija udvostručila je troškove za reklamu i u toku te godine utrošeno je na oglase u Zagrebu 91.175, a na oglase u Beogradu 14.257 dinara, kako je utvrđeno na trinaestoj glavnoj godišnjoj skupštini. Na toj su skupštini u ravnateljstvo izabrani uz ing. B. I. Njemirowskog ing. Alois Trojan, direktor tvornice akumulatora iz Beča (kao stan je naveden Wien I, Wipplingerstrasse) i dr. F. Winkler, činovnik iste tvornice, ing. M. Blažeković, činovnik »Munje«, Ozren Karamata, voditelj »Munjine« filijale u Zemunu i rođak generalnog direktora Jadransko-podunavske banke u Beogradu Stevana, Milihoje Sretenović, profesor vojne akademije u mirovini iz Beograda i ing. Ante Visković. Umjesto Heinricha Weissa, koji se zahvalio na članstvu u nadzornom odboru, izabrani su u nadzorni odbor Đuro Stipetić i Lujo Mohr. Iskazano je da je pogon radionice u Zagrebu stajao 155.321 dinar, od čega je utrošeno na

¹¹ Izvještaj Komore za trgovinu, obrt i industriju u Zagrebu za godinu 1929, Zagreb 1930, str. 410, za godinu 1930, Zagreb 1931, str. 383 i za godinu 1931, Zagreb 1932, str. 390.

radničke nadnice 56.052 dinara, a pogon radionice u Beogradu 69.545 dinara od toga za zarade radnika 38.330 dinara. Na toj vrlo važnoj sjednici 6. lipnja 1933. Njemirowski je prvi put izložio namjeru uprave da podigne novu tvornicu akumulatora u Vrbanićevoj 50, gdje je već kupljeno zemljište. Ujedno je predloženo da se akcioni kapital povisi od 300.000 dinara na četiri milijuna, tj. da bude podijeljen u četiri tisuće dionica po tisuću dinara s time da pet dionica daje jedan glas. Anonimnost glavnog financijera osigurana je time da je samo 2100 dionica moralo glasiti na ime, a ostatak na donosioca, tj. na nosioca stranog kapitala. Uplata novih dionica imala je biti završena do 1. srpnja 1933, a kako bi se označio isključivo karakter tvornice akumulatora ona dobiva naziv »Munja«, tvornica akumulatora d. d., te su time brisane njezine sporedne posredničke funkcije kao generalnog zastupnika Tudora i Varte. Zbog neutjerivosti otpisano je na toj skupštini čak 49.493 dinara, pa je očito krizna situacija ponukala upravu da izgradi modernu tvornicu i tako smanji troškove proizvodnje do minimuma.

Predložena promjena pravila i dioničke glavnice potvrđena je na XIV izvanrednoj glavnoj skupštini, 28. prosinca 1933. Od 2100 dionica bečka tvornica akumulatora položila je 900 dionica, B. I. Njemirowski 500, Blažeković i Filipović po 250, Horn 150 a Seč 50 pa je očito da su i te dionice pripadale istom vlasniku, tj. bečkoj tvornici. Njemirowski je izabran za predsjednika društva, a pukovnik Nikola Premović i Ante Višković brisani su iz ravnateljstva

Zaključke i odluke od potkraj 1933. trebalo je provesti u djelo. Dr Winkler je umro na početku 1934, ali su veze s centralom bile tako jake da nije bilo nikakvih problema sa stručnim usavršavanjem u Beču, Berlinu i Hagenu i upoznavanjem s najmodernijom tehnologijom koju je trebalo primijeniti u zagrebačkoj tvornici u čiju je gradnju uloženo 1933. 190.091 dinar, a 1934. još 141.144 dinara. Izgrađena je radionica, ljevaonica, prostor za miješanje, mala radionica, prostor za ukapčanje, destilacija i kotlovnica, a svaki taj pogon bio je komisijski pregledan i izveden po nacrtima ing. Ervina Högnigsfelda i Kabilja, te su troškovi gradnje bili vrlo visoki. Zbog povišenih izdataka tvornica je poslovala s gubitkom koji je potkraj 1933. bio 1.123.393 dinara. Budući da je bečka tvornica akumulatora preuzela dug od 950.000 dinara, na XV glavnoj godišnjoj skupštini — održanoj 23. srpnja 1934 — prenesen je u novi račun samo dug od 173.393 dinara. I te je godine otpisano 57.162 dinara od dužnika koji su pali pod stečaj ili morali prići prinudnoj nagodbi van stečaja, pa je poslovanje bilo vrlo nesigurno, ali je na skupštini dana optimistička prognoza: »Naša nova fabrika akumulatora u svakom je pogledu prvorazredno izvedena, zračna, svjetla, prostrana i snabdjevena najmodernijim tekovinama tehnike i higijene te nam služi na čast i ponos.« Završetak te tvornice pao je upravo u vrijeme, kada je u toku čitavog rujna 1934. održana na Zagrebačkom zboru posebna elektrotehnička izložba Saveza elektrotehničkih poduzeća Jugoslavije. Ta je izložba održana u okviru XXII međunarodnog sajma, a od prvobitno predviđenih deset dana, zbog velikog interesa, produžena je na čitav mjesec.

Iako je raspolagala vrlo velikom glavnicom i velikim kapitalom bilance su »Munje« bile tako izrađene da je iskazivanje vrlo male dobiti omogućivalo plaćanje vrlo malog poreza. Ministarstvo financija, odjeljenje

poreza, br. 107.763 od 21. III 1934. naložilo je Savskoj financijskoj direkciji da pregleda poslovne knjige »Munje« za 1932. godinu i utvrdi poslovne odnose s inostranim koncernom. Pregledavanje knjiga nije urodilo očekivanim rezultatima, te je »Munja« i dalje uspješno izigravala plaćanje poreza otpisujući »dubioze« i odbijajući da plati rentovni porez, jer da je vjerovnik bečka tvornica akumulatora, i da je to potražnja, inače da bi iskazani gubitak bio toliki da bi firma u Zagrebu morala likvidirati. Vrlo vješto prikrivaju se i tantijeme i nagrade upravnim odborom. Na dionice se ne isplaćuje dobit, ali su putni troškovi za činovnike, uglavnom povjerljive osobe centrale, i više stotina tisuća godišnje, a dnevnice za članove ravnateljstva bile su 200—300 dinara. Zbog toga ni ponovno preispitivanje »Munjinih« veza s inozemstvom na osnovi naredbe Ministarstva financija br. 68021 od 2. V 1936. nije ništa pokazalo, a ispitivanja dra Velimira Dogana nisu pokazala ništa kažnjivo, te je za 1934. porez bio svega 8138 dinara od toga banovinski porez 1017. Spor oko rentovnog poreza povlačio se do 17. V 1940, ali je suma koju je tada »Munja« morala platiti bila već obezvrijedena inflacijom.

Dominantan utjecaj u »Munji« ima bečka tvornica akumulatora. U ravnateljstvo ulazi na XVI izvanrednoj skupštini, 26. XI 1934, i Karl Bremer iz Beča sa 160 dionica, te dr Juraj Pečarević, poznati i vrlo spretni zagrebački advokat sa 120 dionica, koji vrlo vješto vodi pravne poslove tvornice primajući kao naknadu i po 20.000—30.000 dinara godišnje. Broj činovnika u »Munji« je 1934. već 24 osobe.¹²

4.

Period od 1935. do 1941. godine. »Munjin« pogon u Vrbanicevoj ulici otvoren je svečano 26. III 1935. i otvorenju su prisustvovali predstavnici Ministarstva trgovine i industrije, predstavnici Banske uprave Savske banovine, delegat Komande četvrte armije, te velik broj predstavnika privrednih krugova Zagreba. Trošak otvorenja tvornice bio je 33.749 dinara i poslano je 500 pozivnica, a oglas o otvorenju izašao je u *Sveopćem privrednom listu*, *Narodnim novinama* i poseban članak u *Narodnoj privredi*, br. 2 od 1935. godine. O tome događaju čitamo u novinama *Željezar, električar i staklar* od 1. i 15. travnja 1935: »Prva domaća tvornica akumulatora otvorena je na vrlo svečan način. Ministarstvo trgovine i industrije zastupao je M. Arsenijević, bansku upravu O. Aranički, gradsku općinu dr Gogolja, a bili su prisutni i dr Aleksander te Dryak iz Zagreba, Miloje Sretenović iz Beograda, Belin iz Beogradske burze, dr Lunaček iz Komore za trgovinu i industriju, dr Bauer iz Udruženja industrijalaca, te Kassowitz iz Udruženja tehničara. Predsjednik

¹² Za plaće činovnika odvojeno je 1934. godine 925.722 dinara. Činovnici su bili: direktor Njemirovski sa 175.500 dinara godišnje plaće, direktor Karlo Bremer s 27.000 i ing. Hrvoje Korporić sa 23.471 dinara. Ostali su Ilija Bačić, G. Seč, ing. Mathé Andor, ing. Franjo Thaller, Stevan Kukuruzović, Ivan Smiljanić, Karlo Ploj, Josip Brabeneč, Ivana Wiesner, Hermina Segedi, Matija Mućar, Adela Ivanković, ing. Vinko Zgaga, Franjo Buck, Ivan Dogan, ing. Božidar Filipović, Milan Dragić, ing. Oskar Hugo, Simeon Dorohov, Mirko Cipor, Zdenka Čeović (AH, Munja, bilansa i dosje za porez za 1934. godinu).

»Munje« dr Juraj Pećarević je istakao da je otvorenje ove tvornice rezultat marljivog rada naših stručnjaka i da akumulatori imaju u prvom redu sve veću važnost za narodnu obranu, ali da ih trebaju i električne centrale, telefonske i automobilske stanice, te radio. Zatim je govorio upravitelj, direktor B. I. Njemirowski. On se zahvaljuje Demetroviću i Lazareviću, ministrima trgovine i industrije, ukazavši da je tvornica uređena s najmodernijim strojevima, te da može izradivati elektrode različitog oblika za stacionare, radio, auto, telefonske i telegrafске akumulatorske baterije, a *produkcija da može pokriti potrebe cijele zemlje.*«

U proizvodnji da se upotrebljava domaće olovo, a postoji i mogućnost upotrebe domaćeg antimona i olovnih oksida, pa su i akumulatori uglavnom domaći proizvod. Njemirowski je opisao i proces proizvodnje ovako: »U ljevaonici legira se naprije olovo i antimon. Polučene legure služe za lijevanje negativnih stacionarnih elektroda te pozitivnih i negativnih rešetkastih elektroda (ploča). Sada se vrši mazanje, ravnanje i zakivanje elektroda. Aktivna masa se miješa u separatnom prostoru. Elektrode iza mazanja sušimo u specijalnim sušionama i onda se prenašaju u formaciju. Iza formiranja obrađujemo elektrode za konačnu ugradnju.« I dalje: »Stаница za punjenje služi za punjenje novih i opravljenih akumulatora. Gotove akumulatore i dijelove spremamo u magazin, te odavle vršimo dostavu u otpremni odio.« Njemirowski je istakao da se struja dobiva iz Gradske električne centrale (10 KW), a plin od Gradske plinare, dok za sušione i grijanje služi para dobijena iz kotlova u podrumu dvorišne zgrade. »Destiliranu vodu koju je trebalo za miješanje sumporne kiseline proizvodili su pomoću specijalnog aparata. Svoj govor Njemirowski završava uvjerenjem da će tvornica dobro poslovati, jer da je danas nemoguće zamisliti bilo koju granu modernog saobraćaja bez pomoći jedne tvornice akumulatora.«

Ulaganja je bilo i dalje, te su prema ing. Ervinu Hönigsfeldu dograđene uredske prostorije u prvom katu i uvedeno centralno grijanje po nacrtima ing. M. Crnića, jer je zagrebačka tvornica s brojnim radnicima i činovnicima postala centar prodaje akumulatora na Balkanu, a njezini su činovnici obilazili sve krajeve zemlje dajući upute o korištenju akumulatora i njihovoj primjeni.

Nova tvornica bila je osposobljena i za proizvodnju akumulatora za podmornice i za izradu alkaličnih akumulatorskih baterija za osvjetljavanje željezničkih vagona, pa je bila zanimljiva i za državne organe, posebice vojsku. Komandant Četvrte armije, divizijski general Pantelija Jurišić posjetio je »Munju«, 16. studenog 1935. Nakon pregleda tvornice, Jurišić je izjavio da je »vrlo zadovoljan«. Velika obećanja dao je »Munji« i izaslanik Ministarstva trgovine i industrije ing. Arsenijević. Ilaglasio je da će »ovoj novoj tekovini naše nacionalne privrede ministarstvo pokloniti posebnu pažnju«. Međutim, suprotno očekivanjima, nije došlo do povećanja zaštitnih carina na uvoz »Munjinih« proizvoda, tj. akumulatora i baterija, već su se zadržale odredbe Ministarskog savjeta od studenog 1934. kojima su ukinute posebne povlastice »Munji« i nastavljen uvoz akumulatora iz Trećeg Reicha, koji je u toku 1934. sklopio s Jugoslavijom posebni trgovinski ugovor na bazi kliringa, čime se Jugoslavija pomalo sve više uklapala u »veliki gospodarski prostor Trećeg Reicha«. Vjerojatno je za tu politiku bilo krivo opredjeljenje najviših vojnih krugova

Stojadinovićeve orijentacije, jer kako inače objasniti da je u toku 1934. kupljeno u inozemstvu akumulatorskih baterija za 8,500.000 dinara, čime je »Munja« bila prilično oštećena. Na ukidanje povlastica žalili su se članovi ravnateljstva još i na XX glavnoj skupštini, 14. listopada 1937. godine. Veliko nezadovoljstvo državnim nabavkama u inozemstvu izražavaju dioničari i na XVII glavnoj skupštini, 27. lipnja 1935. godine. Naime, sve do Anshlussa, tj. pripojenja Austrije Trećem Reichu, bečka tvornica akumulatora osjeća se pogođena politikom jugoslavenske vlade i nabavama iz Njemačke, jer od polovice 1934. od 2070 dionica »Munje« ta tvornica ima čak 1400 dionica. Ostatak dionica drže B. I. Njemirovski (185), ing. M. Blažeković (125), dr. J. Pećarević (pojavljuje se prvi put 1933. sa 120 dionica, i povećava uskoro njihov broj na 150) i prokurist Karl Bremer (160 dionica). Potrebno je istaći da je na glavnim skupštinama malokad broj položenih dionica uoči skupštine bio veći od 2100, tj. više od potrebnog minimuma, čime je omogućivana anonimnost vlasnika, tajni dogovori i prijekupi dionica, koji su se obavljali posredstvom Opštejugoslavenskog bankarskog društva a. d. Bečka tvornica akumulatora istupala je uvijek samo s toliko dionica koliko joj je bilo potrebno da zadrži apsolutnu dominaciju nad radom »Munje«, koja je usprkos kriznoj situaciji i manipulacijama bilancama obećavala veliku zaradu, što se uskoro odrazilo u promjeni visine dioničke glavnice.

Devetnaesta izvanredna skupština održana je 9. listopada 1936. i na njoj je ravnateljstvo obrazložilo svoj zaključak od 17. srpnja 1936. da se dionička glavnica povisi na pet milijuna dinara, jer bi se time osigurao veći obrtni kapital, budući da se olovo, antimon, sumporna kiselina i drvo moraju nabavljati za gotov novac, a roba se često mora davati na kredit. Dr. Juraj Pećarević, koji je predsjedavao toj skupštini, predložio je da se razlika dioničke glavnice uplati do 1. prosinca 1936. unutar kruga zainteresiranih dioničara.¹⁸

Kao afilirano poduzeće velikog stranog koncerna, zainteresirano isključivo za profit, u »Munji« nije dozvoljavano sindikalno organiziranje radnika, iako su oni na to po Zakonu o zaštiti radnika imali pravo. U doba velikih štrajkova u Zagrebu 1935. i 1936. radnici »Munje« nisu bili uključeni ni u jedan sindikat, pa su — kako se čini — ostali i izvan kolektivnog ugovora sekcije električara zagrebačke podružnice Saveza metalških radnika Jugoslavije od 1. srpnja 1936. kojim su plaće te struke povećane prosječno za 50%. Spomenutim ugovorom regulirano je plaćeno bolovanje za prvih sedam dana bolesti i dodatak za rad izvan Zagreba, što bi jako interesiralo radništvo »Munje«, jer je 7. IV 1936. otvorena prodavaonica »Munje« u Beogradu, koju je vodio Vuk Đ. Franja i gdje je radništvo u ime nadnica ostvarivalo 1937. godine 33.645 dinara godišnje (plaće su bile 83.109). Kolektivnim ugovorom električara regulirani su i izmjenični dopusti u slučaju nedostatka posla i zadaci radničkih povjerenika, kojih u »Munji« također nije bilo. Istina, samo mjesec dana nakon potpisivanja toga ugovora poslodavci su otkazali ugovor, ali su radnici jednomjesečnim štrajkom obranili svoja prava. Isto tako i na polovici 1937. godine 150 radnika električarske struke iz 35 poduzeća Zagreba štrajkom od 40 dana prinuđava poslodavce na obnovu kolektivnog ugovora iz 1936. Do

¹⁸ Na XIX glavnoj skupštini položeno je 2265 dionica.

novog otkaza od poslodavaca dolazi 12. srpnja 1939, ali je i ovaj puta 180 električara četirtjednim obrambenim štrajkom prinudilo poslodavce na poštivanje i produženje ugovora.¹⁴

Radništvo »Munje« nije sudjelovalo u tim pokretima, a posebna brošura, oglas u *Rudarskom vjesniku*, crteži Miroslavljevića, džepni kalendari i uopće izdaci za reklamu od 100.367 dinara govore o uspješnom poslovanju »Munje« usprkos gubicima iskazanim u bilanci (tabela 1). Iz izvještaja na XX redovnoj glavnoj skupštini, 14. listopada 1937, saznajemo da su radionice u Vrbanicevoj ulici 50 još proširene, te da su se uz olovne akumulatore počeli izrađivati i čelični na zahtjev vojnih, saobraćajnih i rudarskih ustanova. Osnovan je i fond za pomoć radnicima, ali je u njega uloženo svega 70 dinara, što je bilo u nerazmjeru s troškovima reputacije i darova koji su 1938. dosegli 19.789 dinara. Očito je da radništvo »Munje« nije imalo mnogo prava, ali da je isto tako uprava obavila strogu selekciju među radnicima, pogotovo u vrijeme kada umjesto ing. Milana Blažekovića u ravnateljstvo ulazi dr Günther Quandt, direktor tvornice akumulatora iz Berlina, i kada 1940. pogonom upravlja ing. Andor Mathé a tvornicom Eugen Opitz, zajedno s ing. Otokarom Aksamovićem i ing. Franjom Thallerom.¹⁵

Iz zapisnika XXI glavne sjednice, 29. rujna 1938, vidi se da je carina na elektrode akumulatora, koji su se izrađivali u »Munji«, povišena od 20 na 40 zlatnih dinara za 100 kilograma. Taj uspjeh, vjerojatno, treba pripisati novim članovima ravnateljstva Dušanu Stefanoviću, generalu u mirovini, i Lazaru Radosavljeviću, ali i »Munjinom« advokatu dru Jurju Pećareviću, koji je imao dobre veze s dvorom i vojskom. Na toj je sjednici ispao iz ravnateljstva prokurist Karl Bremer iz Beča, pa očito nakon Anschlusa jača utjecaj Berlina, a slabi utjecaj Beča. Radi veće koncentracije moći promijenjena su i pravila, 21. X 1938, te su samo tri člana ravnateljstva mogla donositi važne odluke.¹⁶

Nakon formiranja Banovine Hrvatske banska uprava želi imati bolji uvid u poslovanje dioničkih društava, osobito onih u kojima je bio angažiran strani kapital. Kao protuakcija na tu tendenciju strani se kapital reorganizira. Kako bi umanjila svoje vrijednosti, »Munja« upisuje u obrtni registar Gradskog poglavarstva pod brojem III-10-1939. prodavaonicu akumulatora i pomoćnu stanicu za punjenje akumulatora pod upravom ing. Gustava Seča u Jurdaninoj kući u Martičevoj 15, iako je to bio dio »Munje«.¹⁷ Kako bi se izbjeglo plaćanje društvenog poreza, sve do 1939. bilanca se završava godišnjim gubitkom a i dobitak 1939. neutraliziran je gubicima prethodnih godina, pa je bilanca negativna i porez minimalan (1939. 63.503 dinara državni porez a banovinski 19.819), iako inventura

¹⁴ Josip Cazi, Razvoj sindikata u sklopu URSSJ-a, III, Zagreb 1980, 573. Štrajk 1939. započeo je 16. kolovoza, dakle upravo u vrijeme nastajanja sporazuma Cvetković — Maček i formiranja Banovine Hrvatske.

¹⁵ HAZ, GPZ, Obrt III-23/1933. »Munja«.

¹⁶ Promjena pravila izvršena je pozivom na Zakon o akcionarskim društvima od 30. III 1922, na član 12 Uputstva Ministarstva trgovine i industrije br. I-36413 od 4. XII 1929 i na član 42 Zakona o Bansknoj upravi.

¹⁷ HAZ, GPZ, Obrt III-10/1939 — Fi 2932. Seč je rođen 20. III 1889. u Zagrebu. Tehničku školu je završio u Mittweideju, 27. XI 1911, a kasnije je položio ispit za elektromašinskog inženjera.

obavljena 31. XII 1939. iskazuje vrijednost skladišta u Zagrebu sa 3,015.395 dinara, skladišta u Beogradu su 111.151 dinara, a po nacrtima ing. Spillera i Kastla izgrađeno je i skladište C u vrijednosti od 1,678.388 dinara.¹⁸

Uoči izbijanja drugoga svjetskog rata od pet tisuća dionica »Munje« četiri su tisuće u vlasništvu berlinske tvornice akumulatora (Accumulatoren Fabrik, Berlin SW 11, Askanischer Platz 3), a tisuću u rukama švedskog poduzeća Aktienbogalet Nording iz Stockholma. Kao zastupnici berlinske tvornice istupaju na XXII glavnoj skupštini, 23. IX 1939, Marcel Marjanović-Kavanagh sa 1400 dionica, ing. Otokar Aksamović sa 250, Karl Bremer sa 250, dr Pečarević sa 350 i Blažeković sa 150 dionica. Na prijedlog dra Jurja Pečarevića izbrisan je, 28. VII 1939, iz ravnateljstva dugogodišnji generalni direktor Benko Ivanović Njemirovski, pa se tako ponovo završava jedna etapa u razvoju te tvornice u kojoj vodeće pozicije sada zauzimaju Aksamović i Kavanagh. Samo prividno u prijavi banskoj vlasti, 8. XI 1940, čini se da se ništa nije izmijenilo i da neke ličnosti iz Beograda i dalje imaju riječ u upravi »Munje« u kojoj je njemački utjecaj dominantan.¹⁹

Na XXIV glavnoj skupštini, 4. svibnja 1940, podneseno je 2630 dionica od šest dioničara a Bremer je položio 1400 dionica berlinske tvornice. U izvještaju se kaže: »Nakon nekoliko teških godina, koje je proživjelo naše poduzeće, mogli smo godinu 1939. s uspjehom zaključiti. Time se je dokazalo da je način rada, koji se već nekoliko godina vodi po stanovitom programu, ispravan.« I dalje: »Postavljeno je opet nekoliko novih mašina za fabricaciju akumulatora i istodobno na ekonomičnoj bazi izgrađena proizvodnja.« »Munja« ima i glavno predstavništvo »Afe«, »Warte«, »Deaca« i »Tudora«, pa u toku 1939. prodaje robe u vrijednosti od 6,815.727 dinara zaradivši na tome 3,048.081 dinara.²⁰ Na skladištu u Martičevoj 15 vrijednost zaliha robe potkraj te godine bila je 3,399.063 dinara, pa se »Munja« očito osigurala za slučaj teškoća oko dobave materijala i sirovina, a vrijednost zgrada bila je 1,678.388 dinara, uključivši i skladište izgrađeno u toku 1939. godine.²¹

¹⁸ AH, Savska financijska direkcija, kut. 199-3383-II-1942.

¹⁹ AH, Ministarstvo trgovine, obrta i veleobrta NDH, dionička društva, kut. 17 — »Munja«. U tom su dosjeu materijali za vrijeme 1940—1943, ali ih treba kombinirati s materijalima Savske financijske direkcije u Zagrebu, kut. 199-3383-II-1942 i kut. 355-15519-III-1943. U prijavi nalazimo kao članove ravnateljstva: dra J. Pečarevića, Dušana Stefanovića, generala u mirovini, Lazara Radosavljevića, generala u mirovini, Günthera Quandta iz Berlina, Karla Bremera (Zagreb, Mažuranićev trg 5), a u nadzornom odboru: Nikolu Stankovića, viceadmirala u mirovini, dra Vinka Mandekića, sveučilišnog profesora, Luju Mohra, privatnog činovnika, Milivoja Sretenovića, profesora, ing. O. Aksamovića (prije Astmann) i M. Marjanovića-Kavanagha.

²⁰ Samo zemljište na kojem se nalazila »Munja« procijenjeno je potkraj 1934. na 1,392.922 dinara. U isto vrijeme vrijednost zgrada bila je 1,318.472 dinara i do kraja 1941. podignuta na 1,790.888 kuna, ne računajući sklonište, izgrađeno 1942. svotom od 2,964.500 kuna. Vrijednost strojeva bila je potkraj 1934. godine 1,257.518 dinara, a potkraj 1937. strojevi su procijenjeni na 571.130 dinara, instalacije i oprema na 591.850 dinara. U 1943. vrijednost strojeva bila je 2,068.907 kuna, a namještaja 844.467 kuna.

²¹ Podaci su uzeti iz bilance.

Uz vrlo velik obrt kapitala, tvornica u Zagrebu u Vrbanicevoj, radionica sa skladištem u Martičevoj 15, i radionica sa skladištem u Beogradu, koju vodi ing. Andrija Bartolović, nisu zapošljavale mnogo stalnih radnika. Prema jednom podatku u 1940, »Munja« ima samo 24 stalna radnika i 21 namještenika, ali nerazmjerni namještenika prema broju radnika ukazuje na to da se morala uvelike koristiti sezonska radna snaga, odnosno nadničari.²² O radnicima se vodilo tako malo računa da u vrlo opsežnim materijalima »Munje« nigdje ne nalazimo ni jednog radnika.

Ipak, potkraj 1939. ili na početku 1940. radništvo »Munje« okuplja se u režimskom Hrvatskom radničkom savezu (HRS-u), koji je organizirao radnike po strukama. Budući da je osim »Munje« postojala u to vrijeme i radionica za akumulator »Polus« dra Otte Hoffmanna u Draškovićevoj 58, te radionica baterija i suhih elemenata Braće Körsting u Šenoainoj 23. gdje je radništvo bilo organizirano u HRS-u, ali dijelom i u prokomunističkom URSSJ-ovom Savezu industrijsko-zanatskih radnika, vodstvo HRS-ovske sindikalne organizacije moralo je poduzeti akciju u »Munji« radi sklapanja kolektivnog ugovora, koji je preporučivao i Zakon o radnjama iz 1932. godine.²³ Čini se da je u »Munji« kolektivni ugovor sklopljen na početku 1940. godine, ali je porast troškova života, uslijed inflacije i nestašice hrane, ubrzo obezvrijedio odredbe toga ugovora. Radnici su nato zatražili skuparinski doplatak i 23. prosinca 1940. u prostorijama Radničke komore na današnjem Lenjinovom trgu održana je rasprava kojoj su u ime poduzeća prisustvovali Marcel Marjanović-Kavanagh, kao ravnatelj, a u ime radnika radnički povjerenici Franjo Perišić, Kazimir Grgić i Ivan Nekić. HRS-ovsku sindikalnu organizaciju zastupao je Antun Kosor, a Radničku komoru, kao ustanovu za zaštitu radnika, Stevo Komerički. Dogovoreno je da će uprava »Munje« od 30. studenog 1940. povišiti zarade za 20%, odnosno da će se zarade automatski povišivati na osnovi statistika troškova života u »Indeksu« Radničke komore, ako se pokaže da je poskupljenje troškova života veće od 10%. Prema tom »Indeksu« regulirane su zarade i 1941.²⁴

Pregovori su održani i 27. II 1941, te je sklopljen novi kolektivni ugovor, 5. ožujka 1941. Na tim se pregovorima ponajviše raspravljalo o povišenju troškova života i izneseno je da su od ožujka do kraja svibnja 1941. troškovi života porasli za 18,45%.²⁵ Međutim usprkos oportunističkom stavu vodstva HRS-a, koje je usmjeravalo te pregovore i ublažavalo klasne sukobe u skladu s politikom svoje Hrvatske seljačke stranke, ipak treba naglasiti da je bilo nekih radnika, koji su već na sredini četrdesetih godina registrirani kao komunisti, odnosno kao članovi prokomu-

²² Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske (dalje: AIHRPH), XXVII, kut. 6/143.

²³ HRS je prvo vodio akciju kod »Polusa«, ali je vlasnik odbio sklapanje kolektivnog ugovora, jer da »ne zna dokle će poslovati«. Kod braće Körsting djelovao je osim HRS-a i Savez industrijsko-zanatskih radnika i radnici toga Saveza predložili su kolektivni ugovor koji je sastavio njihov tajnik Josip Cazi. Poduzeće je odbilo prihvat ugovora i najavilo otpust svih 24 radnika (AIHRPH, Radnička komora (dalje: RK), 578/2—2727/1940).

²⁴ AIHRPH, RK, 602/1-13136 od 12. XII 1940. i 603/1-13582 od 23. XII 1940.

²⁵ AIHRPH, RK, 643/4-6549/1941 i 668/3-13586/1941.

nističkih sindikata, npr. Ivan Nekić, koji 1940. djeluje u »Munji« kao radnički povjerenik i još je 9. travnja 1934. bio hapšen zbog komunizma.²⁶

Nema nikakve dvojbe da su radnici »Munje« sudjelovali u letećim mitinzima na početku 1941. koje su organizirali komunisti u povodu zabrane prokomunističkih URSSJ-ovih sindikata. Pod parolom borbe protiv skupoće i protiv rata stvarao se široki front radnika, demokratski i slobodarski raspoloženih. Na ulicama Sigetice radnici su organizirali povorke, a okolno stanovništvo je s odobravanjem prihvaćalo parole radnika. Mitinzi su održani i pred Tvornicom ulja, u Supilovoj ulici na Kanalu, na Medašnom trgu (danas Kvaternikov trg) i na više mjesta u neposrednoj blizini »Munje«.²⁷

Izvještaj o radu u 1940. podnesen je na XXVI glavnoj skupštini, koja je održana 12. XII 1941, dakle poslije okupacije zemlje. Iz računa gubitka i dobitka vidi se da je 1940. završena s dobitkom od 1.410.688 dinara, te da su, vjerojatno, povišenje cijena i sve veća potražnja akumulatora, zbog sve većeg broja radio-aparata na području Jugoslavije, uzrokovali povećanje prometa i zarade. Na reklame je te godine utrošeno 129.169 dinara, pa su se »Munjini« proizvodi reklamirali na radiju, džepnim kalendarima, Varta tablama, reklamnim oglasima u redu vožnje na željeznicama i nizu tehničkih listova i na Zagrebačkog zboru. Izdana je i brošura »Siguran start« za koju je plaćeno 13.185 dinara.

Na spomenutoj skupštini u ravnateljstvo su izabrani: Karl Bremer, dr Branko Krnic, dr Günther Quandt i ing. Dragutin Spiller. Članovi nadzornog odbora bili su: ing. Zvonimir Borošić, dr Vinko Mandekić i ing. Juraj Škreb. Te su godine podijeljene i tantijeme članovima ravnateljstva od 14.000 dinara, ne računajući goleme putne troškove, pomoću kojih su članovi ravnateljstva povisivali svoje regularne prihode.²⁸ Mislim da je potrebno istaći da je advokat »Munje« postao te godine dr Albert Verona a novčane transakcije obavljale su se kao i do tada posredstvom Bankarskog društva d. d.

5.

Period 1941—1945. godine. U »Munji« je već uoči okupacije zemlje sa tri četvrtine dominirao njemački kapital. Ta struktura kapitala dolazi do izražaja u povećanoj produkciji akumulatora za potrebe njemačke vojske i u sve većoj orijentaciji tvornice na rad za ratne potrebe.

Prividno se glavne skupštine održavaju redovito i na njima se uvijek prezentiraju četiri tisuće dionica Tvornice akumulatora iz Berlina, koje donose Karl Bremer, O. Aksamović, Marcel Marjanović-Kavanagh, Her-

²⁶ Ivan Nekić rođen je u Jesenicama 13. I 1907. i u vrijeme evidencije u policiji stanovao je u Zaharovoj 7 (AIHRPH, policijski karton broj 2346).

²⁷ Politički vjesnik. Vjesnik radnog naroda, 1940—1941. Kritičko izdanje. Zagreb 1965, 373 i dalje.

²⁸ Od tih 14.000 dinara samo viceadmiral Stanković dobio je 10.000 dinara (AH, MOVT, dd, »Munja«).

bert Quandt i dr Albert Verona. Dvadeset sedma glavna skupština za 1941. održana je 30. X 1942, XXVIII skupština 28. X 1943. za 1942. godinu, a XXIX skupština 6. X 1944 za 1943. godinu. Bila je to posljednja skupština i posljednji sastanak članova uprave čiji su prihodi od 350.000 dinara povećani 1941. na 350.000 kuna, odnosno 1942. i 1943. na 750.000 kuna, a dijeljeni su u obliku tantijema članovima ravnateljstva uz njihove redovne plaće.

Iz tabela na kraju ovog rada vidi se kako su bilanca i račun prihoda i rashoda nominalno znatno uvećavani. Međutim, treba priznati da je bilo i novih investicionih ulaganja u modernizaciju pogona i zbog toga velikih reorganizacija. Na izvanrednoj glavnoj skupštini, 5. XII 1941, u ravnateljstvo su izabrani: dr Branko Krnic, kao ravnatelj, K. Bremer, dr G. Quandt i ing. Dragutin Spiller, kao članovi ravnateljstva, a u nadzornom su odboru bili ing. Zvonko Borošić, dr Vinko Mandekić, profesor, i ing. Juraj Škreb, prokurist. Oni uspijevaju preuzeti kao afilirano poduzeće »Munje« i tvornicu elektromaterijala »Kontakt« d. d. na Radničkoj cesti 55, jer je berlinska tvornica akumulatora posjedovala na polovici 1942. godine 547 dionica te tvornice, a Električno poduzeće tzv. NDH 598 dionica. Kako bi se riješili starih obveza te tvornice provedena je likvidacija »Kontakta« i konstituirana ponovo, 2. listopada 1942, pod novim nazivom »Spoj«, na temelju pravila odobrenih, 29. VIII 1942. Konstituirajućoj sjednici »Spoja« predsjedavao je istina ravnatelj »Kontakta« Oskar Mitscherling, a »Munju« predstavlja ing. Otto Aksamović i u ravnateljstvo ulaze Herbert Quandt i Marcel Marjanović-Kavanagh. U 1943. berlinska tvornica akumulatora povećava broj svojih dionica na 552, a uredske prostorije tvornice »Spoj« preseljene su u Vrbanićevu ulicu 50, dakle u »Munju«, te su na prvom katu prigradene dvije nove prostorije za tehničko odjeljenje i knjigovodstvo. Budući da je »Spoj« bio usmjeren i na proizvodnju suhih baterija, berlinska tvornica akumulatora je preko »Munje« uložila u »Spoj« strojeva i kalupa u vrijednosti od 722.866 kuna i sirovina u vrijednosti od 2.536.258 kuna, što je činilo petinu glavnice, koja je za cijelo vrijeme rata bila 11.500.000 kuna. Investira se i u »Munju«. Iz izvještaja dra Branka Krnica na XXVII glavnoj skupštini vidi se da je u toku 1941. sagrađena nova kotlovnica, te da su nabavljeni novi strojevi. Povećana je proizvodnja a i prihod, te je od ukupnog prometa 1941. 17.265.203 kuna otpalo na područje tzv. NDH a 4.785.914 kuna na područje Srbije. Čisti dobitak u 1941. bio je 2.125.737 kuna, ali je u travnju 1941. trebalo otpisati 1.237.323 kuna zbog dužnika koji su ostali izvan granica tzv. NDH. Kao poduzeće važno za ratne potrebe, »Munja« je investicije ostvarivala pomoću zajmova kod banaka. U ime »ratnog snabdjevača« »Munja« već 1941. diže zajam od 4.751.507 kuna, i pomoću takvih zajmova, koji su 1942. 6.062.507 kuna, a 1943. godine čak 11.609.900 kuna, uspješno posluje i provodi potrebne investicije, isplaćuje čak i dividende od 15%.²⁹

O položaju radništva za vrijeme rata ima malo podataka. Uvećana potražnja za akumulatorima povećala je proizvodnju, pa je vjerojatno po-

²⁹ AH, MOVt, dd. »Munja i k. 32/278 »Spoj« — 80985. Podaci uzeti i iz HAZ, zbirka 38/1920.

većan i broj radnika. Gdje je god to bilo moguće u proizvodnju su uključene žene, jer je mobilizacija obuhvatila veći broj radnika. Od 1941. do 1943. trošak pogona za punjenje akumulatora uvećan je sa 1,551.909 kuna na 8,795.097 kuna, a trošak tvornice sa 534.696 kuna na 3,339.718, pa su adekvatno tome uvećavane i zarade radnika, ali zbog silnog poskupljenja hrane položaj se radnika neprestano pogoršavao, pa je radništvo povojničeno i time onemogućeno štrajkovanje i ostali načini izražavanja nezadovoljstva radnika.

Ta promjena statusa provedena je na polovici 1942, pa do tada radništvo vodi akcije za povišenje skupaškog doplatka, pozivajući se na kolektivni ugovor HRS-a od ožujka 1941. kojim je predviđeno povišenje doplatka ako dođe do povišenja troškova života iznad određenog postotka. Ustaše propagandom nastoje eliminirati pojam klasne borbe, te govore o sporazumu rada i kapital, a zatim i zabranjuju štrajkove. No 43 polukvalificirana i tri kvalificirana radnika — koliko ih je 1941 bilo u »Munji« — inzistiraju na povišenjima zarada. Zapisnikom od 4. XII 1941. povišena je zarada za 10⁰/₀, jer je na pregovorima, 7. XI, utvrđeno da je od 27. II 1941. do 15. X 1941. život poskupio za 46,53⁰/₀, te da radnici moraju dobiti povišenje skupaškog doplatka za 36,53⁰/₀, jer su već ranije dobili 10⁰/₀ više. Poslodavac otežava pregovore izlikom da indeksi Ekonomskog instituta, na koji su se pozivali radnici, nisu identični indeksima Radničke komore, koji su pokazivali manje poskupljenje, jer su uzimali u razmatranje druge potrošne artikle.³⁰ Zapravo oba indeksa nisu odgovarala stvarnosti, jer je na tržištu dolazilo ne samo do poskupljenja, već i do nestašice važnih životnih namirnica, a njihova cijena u švercu bila je za većinu radnika nedostižna.

U »Munji« postoje radnički povjerenici, postavljeni rješenjem Oblasnog nadzorništva u Zagrebu, br. 2082 od 17. XI 1941. To su bili: Franjo Perišić (rođ. 1904), Ante Knežević (rođ. 1910), Ivan Marun (rođ. 1909), te njihovi zamjenici: Nikola Kovačić (rođ. 1911), Ivan Knežević (rođ. 1912) i Juraj Behin (rođ. 1910). Koliko su ti radnički povjerenici postavljeni odozgo mogli i htjeli zastupati interese 57 radnika u povojničenoj ustanovi kakva je bila »Munja« za vrijeme okupacije, danas je teško utvrditi. Znamo da ni vlasti ni uprava nisu bile zadovoljne radom tih povjerenika, pa je Gradsko poglavarstvo Zagreba — na kojega je preneseno pravo postavljanja radničkih povjerenika — rješenjem br. 31168—II/4 od 11. XI 1943. ukinulo mandate svih radničkih povjerenika i njihovih zamjenika, među ostalima i Franje Perišića, koji se 1943. zaposlio kod Redarstvene oblasti, i Nikole Kovačića, koji je u siječnju 1942. samoinicijativno nastupio posao u »Munji«, te postavilo nove na čelu s Gustavom Weilerom.³¹

Iz dokumenata u fondu Radničke komore u Institutu za historiju radničkog pokreta Hrvatske, a osobito iz zapisnika pregovora od 27. III 1942. vidi se da su se sve do svibnja 1942 — kada su se nadnice počele formirati zajednički za čitave privredne grane — borili za stalna povišenja skupaškog doplatka. Od 15. XII 1941. do 27. III 1942. indeks tro-

³⁰ AIHRPH, RK, 643/4-6549-7325 i 668/3-13586/1941. HRS-ovsku organizaciju zastupali su Ivan Bezuh i Perišić.

³¹ AIHRPH, RK, 783/1-7613/1943.

škova života porastao je za 22,59%, ali je upravitelj »Munje« Marjanović-Kavanagh pristajao da se to povišenje prenese u zarade samo ako se povise cijene akumulatora.³²

Pod udarom skupoće položaj radnika se ubrzano pogoršava. Pravilnikom o Zakladi za izvanredne pomoći radnika i namještenika od 30. X 1942. formiran je radnički fond od 20.000 kuna, ali je pomoć po radniku mogla biti maksimalno dvije tisuće kuna, što je bilo posve nedovoljno s obzirom na financijske poteškoće s kojima su se sukobljavali radnici u nabavi odjeće, ogrjeva, obuće, hrane za sebe i svoju obitelj. U 1943. izdvojeno je u taj fond 32.000 kuna, 1944. godine 44.000 kuna, iako su istodobno tancijeme članovima ravnateljstva bile 75.000, odnosno 1943. godine 210.000 kuna, a članovima nadzornog odbora 35.000, odnosno 1943. godine 70.000 kuna.³³

Otpor radnika klasnoj i nacionalnoj eksploataciji započeo je 1942. godine. Iako je uprava pažljivo birala radnike, nastojeći da u tvornici nema komunisti i simpatizera narodnooslobodilačkog pokreta, i povremeno obavljala selekcije, ipak se radništvo vezalo uz četvrtu, tvorničku jedinicu Drugog rajona u drugoj polovici 1942, te se organiziralo prikupljanje narodne pomoći. Prema izvještaju Mjesnog komiteta »Munja« je bila povezana s »Kontaktom«, »Industrijom katrana«, »Centrotermom«, »Akumulatorom«, »Kaloriferom«, »Res-om« i »Me-bom« te sa 17 pekarskih radionica, i imala je u okviru jedinice 130 simpatizera NOP-a. U spomenutom se izvještaju kaže da je rad bio težak, a kadrovi »mladi, neiskusni, sirovi, bez teorijske spremne, ali borbeni i odlučni«, te da se nakon razbijanja veza ona uvijek ponovo uspostavljala i izvršavali potrebni zadaci.³⁴ Radništvo »Munje« imalo je osobito prisne veze s radništvom »Kontakta« i s radništvom »Me-be«, jer se s prvom »Munja« zapravo u jesen 1942. integrirala, a od druge su tvornice nabavljane bakelitne kutije za akumulatore. Treba istaći da su akumulatori bili tražena roba na oslobođenom području, da su imali veliku vrijednost, da su radnici »Munje«, usprkos velikoj i svakodnevno sve oštrijoj špijunaži u tvornici, uspijevali određene materijale prebaciti na oslobođeni teritorij, i da u čitavoj jedinici, s izuzetkom jednog slučaja, nije bilo provala.

U vrlo otežanim uvjetima fašističkog terora i hapšenja svakoga sumnjivog radnika bilo je vrlo teško raditi. U travnju 1943. ipak od stotinu radnika »Munje« — koliko ih je tada imala — 23 radnika u dva odbora suraduju s drugim rajonom Mjesnog komiteta.³⁵ Potkraj travnja narodnooslobodilački odbor u »Munji« prestao je djelovati, ali je nakon nekog vremena veza bila ponovo uspostavljena i nastavljena suradnja s organizacijama narodnooslobodilačkog pokreta.³⁶

³² Isto, 702/3-3129/1942.

³³ HAZ, Zbirka isprava, 38/1920.

³⁴ AIHRPH, KP, 66/1199. — Izvještaj Mjesnog komiteta Zagreb od 1. IX do 15. XI 1942. Povjerenstvu CK KPH. Dokument je objavljen u Građi za povijest NOB-a u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941—1945., III, Zagreb 1984, 705—715. Izvještaj je potpisao Debeli (Musliman), tj. Ivan Mečar.

³⁵ AIHRPH, KP, 22/1020 — Izvještaj od 1. V 1943.

³⁶ Isto, 46/421 — Izvještaj Vlade Prišlina i 46/448.

U početku 1945. dolazi do potpunog sloma neprijateljske privrede, ne samo na području izvan Zagreba već i u glavnom gradu tzv. NDH. Iako je okupator uz pomoć ustaša nastojao silom održati rad u nekim poduzećima vitalno značajnim za rat, proizvodnost je jako opala već u jesen 1943, pokazujući u toku 1944, a pogotovo na početku 1945. pojačanu tendenciju opadanja, pri čemu su se radnici pozivali na slabe uvjete života i glad.

Pomoć ogorčenim radnicima »Munje« i »Kontakta« došla je i izvana, od partizana, te je pogon suhih baterija na Heinzellovoj cesti miniran. Ivan Hariš Gromovnik, sudionik španjolskog građanskog rata 1937—1939. i rukovodilac diverzantske grupe pri Glavnom štabu NOV i POH, piše u svojoj knjizi »Diverzantske akcije u Hrvatskoj«: »U Heinzellovoj ulici dignuta je u zrak tvornica akumulatora 'Varta'. Tvornica je uništena, a šteta iznosi oko 1.000.000 kuna. Ovu akciju u Heinzellovoj ulici organizirao je Mirko Benčić, radnik u 'Varti' s ubačenim diverzantima Antunom Ninićem, Matom Kokotom, (Ernest) Tepešom i ostalima i uz pomoć vrtlara Bugara Dimova. Eksploziv su pripremili diverzanti u vrtlarovoj kući na Kanalu i stavili ga u njegova kola. Vrtlar je na mine stavio pripremljeno povrće i cvijeće iz staklenika i vozio prema tržnici na Kvaternikovom trgu. Međutim je kola uveo u tvornicu akumulatora i predao eksploziv dežurnom čuvaru Mirku Benčiću. Čuvar je postavio tempirne olovke i eksploziv na osjetljivo mjesto. Benčić je napustio smjenu oko 22 sata i predao dužnost drugome. Do eksplozije je došlo kada u tvornici nije bilo radnika. Tako je uništena tvornica, jedina te vrste na Balkanu, koja je proizvodila akumulatore za neprijateljsku vojsku. Ovu akciju su organizirali diverzanti Prigorske II čete i komandant I bataljona III diverzantskog odreda.«

Hariš spominje da je nakon te prve diverzije, 20. siječnja, ponovo izvršena diverzija, 9. veljače 1945, u »Kontaktu«, te da je tom prilikom uništena radionica za punjenje akumulatora i sav uređaj, a smrtno je stradalo šest njemačkih vojnika.³⁷ Vjerojatno je riječ o istoj diverziji, ili prilikom prve nisu postrojenja potpuno stradala, pa je drugom akcijom pogon za punjenje akumulatora potpuno uništen.

Poslije završetka rata poduzeće je nacionalizirano.

6.

Zaključak. »Munja« je bila afilirano poduzeće velikih stranih firmi koje su kreditirale njezinu proizvodnju. Poslovne transakcije obavljale su se posredovanjem Jugoslavenskoga bankarskog društva d. d., a njezina glavnica ne odražava pravu snagu toga poduzeća. U toj sprezi sa stranim kapitalom u bilanci nisu iskazani veliki poslovni rezultati, već se na-

³⁷ Ivan Hariš, Diverzantske akcije u Hrvatskoj, Zagreb, s. a, 421, 435; Ernest Tepeš, rođen je u Sutlanskoj poljani kod Klanjca, 5. VII 1909. Po zanimanju bio je ljevač bronce. Uhapšen je prvi put u Ljubljani 1931. i ponovo u Zagrebu 1933. zbog pisanja komunističkih parola po kućama. U Zagrebu je stanovao u Krajiškoj 24 (AIHRPH, policijski karton br. 5375).

stoji iskazati vrlo mali dobitak, odnosno čak deficit kako bi se izbjeglo plaćanje poreza. U toku velike svjetske krize dolazi do opadanja i vjetrovnika i dužnika (1933), pa su manje zalihe sirovina, ali je ta kriza brzo prebrođena zahvaljujući izgradnji nove tvornice i modernizaciji tehnologije, te sve većim narudžbama od vojnih ustanova nakon što je od Njemačke prestalo plaćanje u naturi na račun reparacija.

Iz onog materijala koji sam uspjela proučiti vidi se kako je bogata povijest toga poduzeća. Međutim, budući da tvornička dokumentacija nije sačuvana, ovaj kratki pregled samo naznačava kako je tvornica poslovala i ukazuje na to da su bilance frizirane u interesu boniteta stranog kapitala, te da bi interni izvještaji o poslovanju, izvještaji eksperata i planovi za razvoj znatno produbili naše saznanje o radu te prve i najveće tvornice akumulatora na Balkanu

Vrlo malo znamo i o položaju radništva. Sindikalno organiziranje radnika i biranje radničkih povjerenika sprečavano je sve do druge polovice 1939. kada je dopušteno djelovanje režimskog Hrvatskog radničkog saveza, koji i nije zahtijevao revolucionarne i radikalne izmjene u položaju radnika, već je njegovo vodstvo surađivalo s poslodavcima i vlastima, nastojeći na miran način riješiti sukobe radništva i kapitalista. Međutim, smještaj »Munje« u Vrbanicevoj ulici, tj. u blizini Tvornice ulja i Tvornice remenja, svakako je morao utjecati na klasno osvještavanje »Munjinih« radnika, pa je to i došlo do izražaja u suradnji s narodnooslobodilačkim pokretom za vrijeme drugoga svjetskog rata.

Tabela 1.

BILANCA, RAČUN GUBITKA I DOBITKA U GODINI, TE ISPLATA DIONICA ILI TANTIJEVA U »MUNJI D. D.«*

1921. u krunama, dalje u
dinarima, 1941—43. u kunama

Godina	Bilansa	Račun gubitka i dobitka (promet u godini)	Dobitak ili gubitak	Isplata po dionici ili tantijeme (%)
1921.	7,465.750	3,370.845	72.949	32
1922.	1,479.969	1,346.569	24.986	8
1923.	1,836.359	1,163.770	31.589	10
1924.	1,291.410	nema podataka	30.259	15
1925.	1,261.103	nema podataka	37.587	20
1926.	2,436.008	949.676	1.808	4
1927.	2,903.301	1,106.162	3.561	0
1928.	4,724.038	1,251.106	12.844	0
1929.	3,551.334	1,355.880	11.350	0
1930.	4,318.341	1,287.847	14.163	0
1931.	4,569.295	1,463.536	3.047	0
1932.	4,685.572	1,348.852	2.347	0
1933.	6,265.693	1,333.330	— 173.395	0
1934.	8,236.617	2,483.265	— 1,141.115	0
1935.	8,523.640	3,685.527	— 567.330	0
1936.	8,878.635	3,920.374	— 5.236	0
1937.	9,740.787	4,065.135	— 310.826	0
1938.	10,148.171	4,475.157	— 267.649	0
1939.	12,038.150	5,070.709	455.818	0
1940.	14,738.935	5,790.928	1,410.688	0
1941.	17,047.053	9,233.127	2,125.737	15
1942.	26,728.326	14,990.681	2,866.136	15
1943.	42,137.769	32,657.549	1,193.503	15

* Podaci su prikupljeni iz Historijskog arhiva u Zagrebu, zbirka isprava 38/20, Arhiv Hrvatske, Ministarstvo trgovine, obrta i industrije, d. d., kut. 17, Munja, te Savska financijska direkcija, kut. 199—3382-II 1942, Munja kao i *Narodne novine*, br. 133 od 12. V 1922, br. 113 od 17. V 1923, br. 124 od 24. V 1924, br. 93 od 29. IV 1925, br. 92 od 21. IV 1926, br. 136 od 14. VI 1927, br. 129 od 6. VI 1928, br. 102 od 2. V 1929, br. 134 od 12. VI 1930, br. 109 od 11. V 1931, br. 138 od 16. VI 1932, br. 28 od 23. V 1933, br. 155 od 9. VII 1934, br. 295 od 10. XI 1934, br. 131 od 13. VI 1935, br. 102 od 5. V 1936, br. 218 od 25. IX 1937, br. 209 od 15. IX 1938, br. 201 od 8. IX 1939, br. 89 od 19. IV 1940, br. 182 od 19. XI 1941, br. 233 od 15. X 1942, br. 232 od 11. X 1943, br. 219 od 28. IX 1944.

Tabela 2.

UPRAVNI, POGONSKI, TVORNIČKI, MONTAŽNI I PROMETNI TROŠKOVI
»MUNJE« OD 1921. DO 1943. GODINE*

1921. u krunama, dalje u
dinarima, 1941—43. u kunama

Godina	Upravni	Pogonski	Tvornički	Montažni	Prometni	Ukupno
1921.	874.095	281.159	—	—	—	1,155.254
1922.	138.025	166.849	—	—	—	442.899
1923.	—	—	—	—	—	611.051
1924.	504.040	151.750	—	—	—	675.790
1925.	454.503	197.410	—	—	—	651.913
1926.	557.261	—	—	—	—	—
1927.	965.692	—	—	—	—	—
1928.	978.903	192.808	—	—	—	1,171.711
1929.	1,090.166	210.804	—	—	—	1,300.970
1930.	993.848	266.125	—	—	—	1,159.973
1931.	1,159.285	232.807	—	—	—	1,392.092
1932.	1,118.591	224.866	—	—	—	1,343.457
1933.	1,260.555	257.536	—	—	—	1,518.091
1934.	1,839.721	332.431	—	—	—	2,172.152
1935.	1,886.833	234.655	121.487	66.947	58.576	2,368.498
1936.	1,493.767	224.149	140.832	—	82.629	1,941.377
1937.	1,420.558	304.533	115.578	68.255	89.649	1,998.573
1938.	1,488.809	364.556	152.740	91.317	—	—
1939.	1,727.343	427.580	190.746	76.047	—	—
1940.	2,343.345	814.022	317.524	100.147	—	—
1941.	3,260.237	1,551.909	534.696	118.481	—	—
1942.	6,692.298	3,211.864	920.754	216.246	—	—
1943.	15,406.225	8,795.097	3,339.718	407.167	—	—

* Podaci isti kao za tabelu 1.

Tabela 3.

VRIJEDNOST PRODANE ROBE, VJEROVNICI I DUŽNICI »MUNJE«
1921—1943.*

1921. u krunama, dalje u
dinarima, 1941—43. u kunama

Godina	Vrijednost prodane robe	Vjerovnici	Dužnici
1921.	7,251.734	6,865.302	—
1922.	1,475.434	1,180.460	1,855.806
1923.	1,666.435	1,666.250	—
1924.	411.458	1,105.499	855.694
1925.	316.956	1,159.478	905.616
1926.	930.787	2,069.075	1,652.220
1927.	1,100.702	2,547.065	1,855.806
1928.	1,242.084	4,351.888	3,519.125
1929.	1,310.495	3,170.833	2,286.855
1930.	1,287.847	3,923.677	3,029.624
1931.	1,393.635	4,218.266	3,349.702
1932.	1,329.130	4,332.195	3,206.381
1933.	1,333.330	2,173.301	1,754.134
1934.	1,157.254	4,168.690	1,182.697
1935.	1,799.941	4,452.183	727.491
1936.	2,020.115	4,823.866	891.784
1937.	1,850.795	4,484.757	915.391
1938.	1,999.348	4,740.916	805.143
1939.	3,048.081	5,991.635	1,213.742
1940.	5,182.983	7,342.469	2,180.256
1941.	9,221.926	2,549.481	2,625.320
1942.	14,603.817	6,953.042	7,234.323**
1943.	32,448.818	11,238.682	15,538.303

* Podaci iz istih izvora kao za tabelu 1 i 2.

** Ovdje je iskazan i dug vojnih vlasti bivše Kraljevine Jugoslavije od 1,160.133 dinara, koji prethodnih godina nije iskazivan u bilanci, jer se tako plaćao smanjeni porez.

Tabela 4.

NADNICE RADNIKA, PLAĆE ČINOVNKA, PUTNI TROŠKOVI U »MUNJI«
1921—1943. GODINE*

1921. u krunama, dalje u
dinarima, 1941. u kunama

Godina	Zarade radnika	Zarade činovnika	Putni troškovi
1921.	188.222	281.159	—
1922.	166.848	138.025	—
1924.	504.040	171.750	—
1925.	454.503	197.410	—
1928.	142.900	338.800	—
1929.	137.636	366.700	232.178
1930.	—	—	—
1931.	—	—	—
1932.	122.496	460.530	212.908
1933.	103.722	454.901	192.395
1934.	138.109	925.722	253.775
1935.	337.908	843.382	208.786
1936.	364.669	972.573	—
1937.	230.611	813.051	141.233
1938.	246.130	719.635	227.118
1939.	244.826	851.620	266.667
1940.	437.930	867.515	236.533
1941.	1,043.144	1,553.968	329.438

* Izvor podataka isti kao za tabelu 1.